

ברכת שהחיינו בכיסוי הדם ובשחיטה

דובי דויטש

בהלכות כיסוי הדם (שו"ע יו"ד כח, ב), הרמ"א פוסק שהשוחט בפעם הראשונה מברך שהחיינו על כיסוי הדם, אבל לא על השחיטה. הפסק הזה מפתיע – אין לו כמעט מקורות, לא בגמרא ולא בדברי הראשונים. כדי להבין את דברי הרמ"א, יש להסביר מה אופי ברכת שהחיינו באופן כללי, ובפרט על קיום מצוה בפעם הראשונה.

א. ברכת ההודאה וברכת הזמן

מהסוגיות שעוסקות בדיני שהחיינו עולה שיש שני סוגים שונים של ברכות שהחיינו: המשנה במסכת ברכות (נד ע"א), העוסקת בברכות ההודאה, אומרת שאדם שקונה בית חדש או בגדים חדשים מברך שהחיינו. תוספות (שם נט ע"ב, ד"ה 'ור' יוחנן) מעירים שמברך רק על בגדים חשובים, שקנייתם דומה בחשיבות לקניית בית חדש. כך כותב שם המאירי (שם, ד"ה 'הרואה') בשם תוס', שמברכים רק על בגדים "שאינן דרך לקנותם תמיד, שאדם שמח ונהנה בקנייתם". כלומר, האדם מברך על השמחה שיש לו בקניית הבגדים. מקרה נוסף שמוכא בגמ' בברכות (נט ע"ב), הוא שהרואה את חבירו לאחר שלשים יום מברך שהחיינו. מעירים שם התוס' (שם, ד"ה 'הרואה') שמברך דווקא על חבירו החביב עליו שהוא שמח בראייתו. גם אדם שיש לו שדה וירדו גשמים רבים מברך שהחיינו (שם).¹

הגמרא בעירובין (מ ע"ב) מציינת ברכת שהחיינו מסוג אחר, שנקראת 'ברכת הזמן'. הגמ' מתלבטת שם אם היא נתקנה במיוחד רק על שלש רגלים, אבל למסקנת הגמ' מברכים אותה בכל ה**מועדים שבאים "מזמן לזמן"** – כלומר שיש להם זמן קבוע, כמו ראש השנה ויוה"כ. לכתחילה מברכים אותה על הכוס בקידוש בערב, וביו"כ כשאינן כוס, נהגו לברך אותה בערב לפני ערבית (רא"ש עירובין ג, י).

הרמב"ם פסק להלכה את כל המקרים שבמסכת ברכות בהלכות ברכות פרק י', שהוא הפרק שעוסק בברכות שתיקנו "דרך שבח והודיה להקב"ה" – **ברכות ההודאה**. את 'ברכת הזמן' הרמב"ם הביא להלכה בהלכות שבת פרק כ"ט (הל' כב-כג, בעיקר).

¹ אמנם, אם השדה הייתה בשותפות עם אדם אחר מברך "הטוב והמטיב", כי שהחיינו מברכים רק על טובה שנעשתה לאדם אחד.

שבו נמצאים דיני קידוש. נראה מכאן שיש שני גדרים נפרדים בברכת שהחיינו: ברכת הודאה – על הנאה או שמחה, וברכת הזמן – על חגים ומועדים שבאים "מזמן לזמן".

ב. ברכת שהחיינו על המצוות

בנוסף לדינים אלו, בארבעה מקומות בש"ס מופיע החיוב לברך שהחיינו על קיום מצוות: עשיית לולב וסוכה (סוכה מו ע"א), פדיון הבן (פסחים קכא ע"ב) קריאת מגילה (מגילה כא ע"ב), ונר חנוכה (שבת כג ע"א).

למה דווקא במצוות האלו מברכים שהחיינו? יש שתי גישות מרכזיות בראשונים בהבנת אופי ברכת שהחיינו על המצוות:

אפשרות אחת היא שברכת שהחיינו על המצוות היא ברכה על השמחה וההנאה שבקיום המצוה. כך לדוגמא, כתב רבינו פרץ (תוס' סוכה מו ע"א, ד"ה "העושה")² שמברכים שהחיינו על כל מצוה שיש בה **שמחה או הנאה**,³ וכמו כן כתבו בעל המאור (פסחים כח ע"א באלפס) והראב"ד (תמים דעים כט). לכן, מברכים על לולב וסוכה, שהם מצוות של שמחה, שנאמר עליהם "וּשְׂמַחְתֶּם לִפְנֵי ה' אֱלֹהֵיכֶם" (ויקרא כג, מ), על פדיון הבן, שיש שמחה על כך שהבן יצא מספק נפל ונהיה בן קיימא, ועל קריאת מגילה, שמחים על כך "דחם רחמנא עלן" (בעה"מ שם).

מאידך, שיטת הרמב"ם והר"ן היא שברכת שהחיינו נתקנה על מצוות הבאות "מזמן לזמן", כלומר מצוות שיש להם זמן קבוע. הרמב"ם מוסיף גם מצוות **שאינן תדירות**, שהן דומות למצוות הבאות מזמן לזמן ומברכים עליהן שהחיינו.⁴ לכן, מברכים על סוכה ולולב, מגילה ונר חנוכה, שיש להם זמן קבוע, ופדיון הבן שמקיימים אותה בזמן מוגדר, שלשים יום אחרי הלידה.

המחלוקת הזאת מתבטאת במספר דיונים לגבי מצוות שלא כתוב שמברכים שהחיינו בעשייתן:

² לא מוזכר בתוס' הנדפס שזו דעת ר"פ, אבל בשו"ת הרשב"א (ח"א סי' שעח) מובאת השיטה הזו בשם רבינו פרץ, והיא מופיעה גם בתוס' ר"פ שם.

³ באשר למושג 'הנאה' בהקשר של עשיית מצוות, צ"ע – שהרי יש כלל ש"מצוות לאו ליהנות ניתנו" (עירובין לא ע"א, וכן בעוד מקומות בש"ס).

⁴ הרמב"ם שם מוסיף עוד קטגוריה, שמברכים על ציצית, תפילין, מזוזה ומעקה כי הם מצוות שיש לאדם קניין בהם. הרמב"ם מתבסס על התוספתא ברכות (ו, ג), שמברכים על ציצית ותפילין, אבל שיטת הרמב"ם אינה מובאת בשאר הראשונים ולא נפסקה להלכה.

ברית מילה

רבינו פרץ (תור"פ סוכה מו ע"א, ד"ה "העושה") כותב שלא מברכים על ברית מילה משום שאבי הבן עצוב על צער הבן, ולכן זו מצוה שהשמחה בה אינה שלימה. מנגד, הר"ן כותב שלא מברכים על מילה כי מצות מילה איננה תלויה בזמן.⁵ הרמב"ם (ברכות יא, ט; מילה ג, ג) פוסק שמברכים שהחיינו על מילה, כי היא מצוה שאינה תדירה (שהיא כמו מצוה הבאה מזמן לזמן לשיטתו).

ביעור חמץ

נחלקו הראשונים למה לא מברכים שהחיינו על ביעור חמץ.⁶ רבינו פרץ (תור"פ סוכה מו ע"א, ד"ה "העושה") מביא, שהטעם הוא שלאדם יש צער על הלחם שהוא שורף. טעם דומה מובא באורחות חיים (חמץ ומצה סי' טו), שמצות ביעור חמץ היא טרחה ואין בה הנאה.

הרשב"א (שו"ת הרשב"א ח"א, שעט) דוחה את שיטת רבינו פרץ, וכותב שלא מברכים על ביעור חמץ כי אין לה זמן קבוע, כי ניתן לעשותה כל השנה – שהרי מי שיוצא לדרך לפני פסח ולא יחזור בזמן לבדוק, צריך לבדוק כשהוא יוצא.

ספירת העומר

בעה"מ (פסחים כח ע"א באלפס) מסביר שבגלל שמצות ספירת העומר בזמן הזה היא זכר לחורבן, אין בה שמחה, אלא זכר "לעגמת נפשנו ולחורבן בית מאויינו", ועל כן – לכל הפחות בזמננו – אין מברכין עליה שהחיינו.

⁵ אמנם, העיטור (הל' מילה נב ע"ב) כותב שהטעם הוא שמצות מילה מוטלת על ב"ד ולא רק על אבי הבן, ולכן אבי הבן לא מברך שהחיינו, ובדומה בהגהות מיימוניות (מילה ג, ג) בשם ר' שמחה כותב שלא מברך שהחיינו כי יש שותפים לשמחה: "אנו אין מנהגנו בכך וי"מ הטעם משום דאית ליה צערא לינוקא כדמשמע פ"ק דכתובות ול"נ לרבינו שמחה... ופירש רבינו שמחה הטעם משום דאיכא שותפין בהדיה האם שגם היא שמחה כדאיתא התם איכא אשתו בהדיה".

⁶ העיטור בהל' חמץ ומצה (קכ ע"א) מביא ש"איכא דברין דהא מזמן לזמן קאתי ואיכא דלא בריך דהא לא קבע ל' זמן... ומסתברא דרשות הוא ומנהגא דילן לברך". וכן הגהות מיימוניות על הרמב"ם הל' מילה שר' חפני בן פנחס היה מברך (מופיע באוצר הגאונים, פסחים ס' יז), אבל לרוב הראשונים לא מברך על ביעור חמץ.

מאידך, הרשב"א (שו"ת הרשב"א ח"א, קכו) כתב שלא מברכים שהחיינו אלא אם עיקר המצוה הוא בזמן שמברכים, ועיקר המצוה של ספירת העומר הוא חג השבועות.⁷

סיכום

לעיל ראינו שיש שני סוגים של ברכת שהחיינו: האחד, ברכת שהחיינו של שמחה הנאה, שמברכים אותה כברכת הודאה על בגד חדש, הרואה את חבריו וכו', והשני, ברכה על המועדים־הזמנים, שמברכים בקידוש של יו"ט ("ברכת הזמן"). נראה שזה יסוד מחלוקת הראשונים בגדרי ברכת שהחיינו על המצוות, האם ברכת שהחיינו על המצוות היא הרחבה של ברכת ההודאה או של ברכת הזמן. לשיטת ר"פ ובעה"מ, שמברכים רק על מצוה שיש בה הנאה, זו הרחבה של ברכת ההודאה שהיא ברכה על שמחה. לשיטת הר"ן והרמב"ם, ברכת שהחיינו על המצוות היא הרחבה של ברכת הזמן בקידוש החג.

ג. ברכת שהחיינו על מצות כיסוי הדם – שיטת הרוקח

ראינו שיש שתי קטגוריות של מצוות שמברכים עליהן שהחיינו – מצוות שיש בהן שמחה ומצוות שהן "מזמן לזמן". סביר להניח שקיים כיוון שלישי: מכיוון שיש שני דינים בברכת שהחיינו (ברכת־ההודאה וברכת־הזמן), אפשר להציע ששני היסודות האלו מתבטאים באופי ברכת שהחיינו על המצוות. כדי להסביר את הנקודה הזו, צריך להתייחס להלכה חריגה שמוכאת ברמ"א לגבי שהחיינו על מצות כיסוי הדם ומצות השחיטה.

הרמ"א בהלכות כיסוי הדם (יו"ד כח, ב),⁸ פוסק ש"מי ששחט פעם הראשון מברך שהחיינו על הכיסוי". קשה להבין את שיטת הרמ"א: הרי איזו שמחה או קביעות זמן יש במצות כיסוי הדם?⁹

⁷ הר"ן (י) כתב שבגלל שספירת העומר היא תקנה דרבנן, בזה"ז לא תיקנו עליה ברכה.

⁸ מקור ההלכה ב"מנהגים ישנים בשם רבי ידידיה משפירא".

⁹ כך מקשה הש"ך שם.

הש"ך מביא את שיטת הרוקח (הלכות ברכות שעא)¹⁰ שכתב שצריך לברך שהחיינו על מצוות שהאדם מתחנך בהם, כלומר מקיים אותן בפעם הראשונה. הרוקח מתבסס על בריתא במנחות (עה ע"ב): "היה עומד ומקריב מנחות בירושלים אומר ברוך שהחיינו וקימנו". לפי פירוש רש"י (ד"ה "היה עומד", בלישנא קמא), מדובר בכהן שלא הקריב מנחה מימיו ומקריב כעת בפעם הראשונה, ועל כך הוא מברך שהחיינו. הרוקח מדייק מהבריתא, שכמו שהכהן מברך בפעם הראשונה שבה הוא מקריב מנחה, כך כל אדם מברך על מצוה שהוא מקיים בפעם הראשונה.

דברי הרוקח קשים, כי לא נהוג לברך על מצוות אחרות כשמתחנכים בהם, כמו ציצית ותפילין, ובאמת הרמ"א כותב שמברכים שהחיינו רק לגבי כיסוי הדם. אם הרמ"א מסכים לשיטת הרוקח, למה שהוא יפסוק כמותו רק בנוגע כיסוי הדם?¹¹ לכן, הש"ך משאיר את דברי הרוקח בצ"ע, ובעקבותיו הפרי חדש (יו"ד כח, ה) פסק שאין לברך שהחיינו על התחנכות בכיסוי הדם, כי ספק ברכות להקל.

התבואות שור (כח, ד) פוסק כשיטת הרמ"א, שמברכים שהחיינו על כיסוי הדם בפעם הראשונה, והוא מציע מספר הסברים לתרץ את קושיות הש"ך, המרכזי ביניהם ששיטת הרוקח מעוגנת בדברי הרמב"ם בהלכות ברכות (ט, יא), שמברך על "מצוה שאינה תדירה ואינה מצויה בכל עת", שהיא דומה לברכה על מצוות שהן מזמן לזמן, ומצוה שהאדם עושה בפעם הראשונה היא מצוה מאוד "לא תדירה" ולכן מברכים עליה שהחיינו.¹²

להלכה, החתם סופר (או"ח נה) מביא את שיטת הרוקח בשינוי קל, בשם הפרי תאר: שהנכנס לחיוב מצוות בגיל בר מצוה, יברך בתחילת הנחת תפילין ברכת שהחיינו אחת על כל המצוות שעתיד לעשות כל ימיו.¹³

ד. ברכת שהחיינו על מצות השחיטה

¹⁰ בשם ר' יהודה בן קלנימוס משפירא, "כל מצוה שעל האדם לעשות ולא עשה ומתחנך לכתחילה מברך שהחיינו..."

¹¹ בכל אופן, שיטת הרוקח בסוגיה במנחות מסתדרת רק עם הבנת רש"י, אבל התוספות הבינו שבבריתא לא מדובר בהתחנכות למצוה אלא במצוה מזמן לזמן, שהכהן מברך על התחלת המשמרת הקבועה שלו פעמיים בשנה.

¹² התבו"ש מביא עוד מספר הסברים, אבל הם מאוד קשים ולא משכנעים, ולכן לא הבאתי אותם.
¹³ כך הוא מנמק את המנהג בימיו, שבנות ישראל היו מברכות שהחיינו לפני הטבילה הראשונה.

הרמ"א (יו"ד כח, ב) כתב שמברכים שהחיינו רק על כיסוי הדם בפעם הראשונה, אבל לא על השחיטה, בגלל שבשחיטה האדם "מזיק לבריה". הש"ך שם מקשה: מה עניין "מזיק לבריה" אצל ברכת שהחיינו? הש"ך מציע שלא מברכים שהחיינו על מצוה שהיא רשות, ואין חיוב על האדם לשחוט.

התבו"ש (כח, ה) מקשה על הש"ך, שהרי החיוב על כיסוי הדם הוא רק חיוב אם האדם שחט, והשחיטה היא רשות, ולכן כיסוי הדם הוא רשות בדיוק באותה מידה שהשחיטה היא רשות. ואם כן, למה שיהיה הבדל בין דין כיסוי לדין שחיטה?

כדי להבין את שיטת הרמ"א, נראה שצריך לדייק את היחס בין הסוגים השונים של ברכת שהחיינו, ומתוך כך את האופי הבסיסי של הברכה. נוסח הברכה שמובא בגמרא הוא "שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה" – הודאה על ההגעה לרגע מסוים. לעיל, הצגנו חילוק בין ברכת שהחיינו כברכת הודאה על הנאה ושמחה לבין 'ברכת הזמן' שמברכים על מועדים ומצוות הבאות מזמן לזמן, והצענו ששני הדינים מתבטאים במקביל בברכת שהחיינו על המצוות. מובן כיצד מתבטא הקשר בין ברכת הזמן לברכה שהיא הודאה לה' – "שהגיענו לזמן הזה". אבל היכן באות השמחה וההנאה לידי ביטוי בנוסח הברכה?

נעיין במקרים שבהם אדם מברך שהחיינו על הנאה (עירובין מ"ב, רמב"ם ברכות י, א–ב; ה, ז; שו"ע או"ח רכא): נראה שהן קשורות לרגעי זמן שהם מיוחדים או חריגים בחיי האדם: בנה בית חדש וקנה כלים חדשים, הרואה פרי מתחדש מעונה לעונה, הרואה את חבירו לאחר שלשים יום, כשירדו גשמים רבים, או שזכה בירושה. כמו שפסק הרמ"א (או"ח רכא, א) לגבי ברכת שהחיינו על ריבוי גשמים: "שאין אנו נוהגים בזמן הזה בברכת הגשמים משום דמדינות אלו **תדירים בגשמים**...". ואם כן גם הברכות על הנאה, הן ברכות על אירועים משמעותיים בציר הזמן של חיי האדם – התחדשות. "שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה".

כביטוי קיצוני של ההבנה הזאת, החות יאיר (סימן ע) פסק שמברכים שהחיינו על הגעת האדם לגיל שבעים. כך נסביר גם את שיטת הרוקח: ברכת שהחיינו על התחנכות במצוה היא ברכה על **השמחה שבהגעה לרגע שבו האדם מקיים מצוה בפעם הראשונה**. באופן דומה תירץ התבואות שור (כח, ד) את קושית הש"ך שהבאתי לעיל: למה לא נוהגים לברך שהחיינו על התחנכות בטלית ובתפילין? כותב התבו"ש

שהרי בטלית ותפילין מתחנכים **מגיל צעיר**,¹⁴ וברגע החיוב במצוה, האדם כבר מורגל אליה ואין לו שמחת התחדשות במצוה.

לאור סברא זו, ניתן להבין מדוע לא מברכים על ההתחנכות במצות שחיטה. התבו"ש מביא ראייה לשיטת הרמ"א, שאינו מברך שהחיינו על שחיטה משום ש"מזיק לבריה", מסיפור בבבא מציעא (פה ע"א), שהיה עגל שהביאו אותו לשחיטה אצל רבי. העגל החביא את ראשו תחת כנפי כסותו של רבי, ובכה (לפי רש"י שם, ד"ה "תליא"). רבי לא ריחם על העגל אלא אמר לו שלכך נוצר, ונאמר שם שבשמים הקפידו על רבי כי הוא שחט את העגל ולא ריחם עליו (לפי רש"י שם ד"ה אמרי). התבו"ש ציטט את הגמרא הזו כדי להוכיח ששחיטה היא מעשה **שאינו בו שמחה**, כי הוא מעשה שבה האדם "לא קא מרחם" – מעשה של קלקול.

רעיון זה מקבל ביטוי הלכתי במסכת חולין: "אמר רב נחמן אמר רבה בר אבוא סכין של עבודה זרה מותר לשחוט בה... מותר לשחוט בה – מקלקל הוא" (חולין ח ע"א) – היתר שחיטה בסכין של עבודה זרה נובע מכך שאין במעשה השחיטה הנאה, כי היא פעולה של קלקול. יש איסור להנות מעבודה זרה, אבל שחיטה אינה הנאה ולכן היא מותרת.

ברכת שהחיינו היא ברכה על הנאה ושמחה בהתחדשות, ולכן לא מברכים אותה על שחיטה, שהיא מעשה ש"מזיק לבריה". ולמרות שיש התחדשות בשחיטה הראשונה, זו לא התחדשות של שמחה אלא התחדשות של קלקול ומוות. בדומה לדברי רבינו פרץ, שלא מברכים שהחיינו על ביעור חמץ מכיוון שהאדם עצב על איבוד הלחם שלו – ברכת שהחיינו מנוגדת מהותית לפעולת קלקול, אפילו אם יש בה התחדשות.

סיכום

לסיכום, ראינו שאפשר לחלק את ברכות שהחיינו שמופיעות בגמרא לשני סוגים מרכזיים: ברכות הודאה על שמחה, וברכות על הגעה לרגע מסויים בזמן. בדומה, בנוגע לאופי ברכת שהחיינו על מצוות, חולקים הראשונים אם היא הרחבה של ברכת ההודאה או של ברכת הזמן. שני הדינים בברכת שהחיינו הם בעצם שני ביטויים של רעיון אחד: ברכה על השמחה וההנאה שבהתחדשות.

¹⁴ עיין טור או"ח יז: "קטן היודע להתעטף, אביו צריך ליקח לו ציצית לחנכו", ובסימן לו: "קטן היודע לשמור תפילין, אביו חייב לקנות לו תפילין לחנכו".

כך הסברנו את שיטת הרוקח, שמברכים שהחיינו בפעם הראשונה שמתחנכים במצוה. הברכה היא על שמחה בהתחדשות, וקיום מצוה חדשה גורם לשמחה. הרמ"א פסק שמברכים את הברכה הזו על כיסוי הדם בפעם הראשונה, אבל לא על השחיטה. נראה להסביר ששחיטה היא פעולה של קלקול שאין בה שמחה או הנאה, ולכן לא מברכים עליה שהחיינו, שמברכים אותה רק על התחדשות שיש בה שמחה והנאה.